

השיעור השבועי

גליון מספר 420

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בביה"כ היזדים ומשודר דרך הליווי והרדיו ובקוויים רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

הרב המקיים: הר"ר מרדכי נויגרשל שליט"א
ראש ארגון "יהדות מזרחית שוניה"

כתוב ועורך השיעור:
הרב דכיר פרץ שליט"א

ר"ת	יציאה	כניסה	ידועולים
17:46	17:10	16:20	חל אביב
17:41	17:09	16:18	חיפה
17:41	17:09	16:18	באר שבע
17:45	17:11	16:21	

ויצא | י"ב כסלו תשפ"ד

הלכות תפלה

להפצת עלונים באזור מגוריך
התקשר: 0506-730-831

חיוב הנשים בתפלה. נשים במאה ברכות. חינוך הקטנים לשלש תפלות. חינוך במצוות דרבנן. זמן שחרית עד חצות, ואפילו הזיד. המסופק אם התפלל. תפלת נדבה בזמננו. דין קדושה. עמידה עם הש"ץ. בכמה להתחיל חזרה. איזו כוונה מעכבת בתפלה. הקפדה על חזרת הש"ץ

מצות עשה להתפלל

א. בשיעורים הקודמים הבאנו את דברי הרמב"ם (פ"א מהל' תפלה ה"א) שכתב: מצות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר "ועבדתם את ה' אלהיכם" (שמות כג, כה), ומפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה שנאמר "ולעבדו ככל לבבכם" (דברים יא, ג), אמרו חכמים (תענית ב.) אי זו היא עבודה שבלב - עבודה בדרך כלל היא שלוקח טוריה ועובד בידים, ואיזו עבודה שייכת בלב? - זו תפלה. נמצא שדעת הרמב"ם שחיוב תפלה הוא מן התורה. אבל המשיך וכתב שאין מנין התפלות מן התורה, אלא חכמים קבעו להתפלל

נשים וקטנים כהרא מחתא

ב. חכם אחד הביא בספרו מה שמרן ביביע אומר חלק ו' (תח"ת סי' יז) כתב באורך, שנשים חייבות להתפלל פעם אחת ביום, וחלק עליו², וכתב

² למשל, מצות מאה ברכות בכל יום, יש שטענו שנשים לא שייכות בזה, כי אין יברכו מאה ברכות כל יום, הרי הן פטורות מברכות ברוך שאמר וישתבח וברכות קריאת שמע, ואמנם בנות אשכנז נהגו לברך כדעת הרמ"א (סי' יז ס"ב, וסי' תקפט ט"ו), אבל אנהנו הספרדים נוהגים כדעת הרמב"ם (פ"ג מציעית ה"ט ופ"ו מסוכה ה"ג) ומרן (שם) שנשים לא מברכות על מצוות שהזמן גרמא. וגם נשים חייבות להתפלל רק פעם אחת ביום, ובשלב להגיע למאה ברכות, כמה יכולות לאכול מגדנות וגרעינים ופירות!... לכן רצו לומר שנשים לא חייבות במאה ברכות, ויש אחד שדייק ממה שכתוב במדרש (במדבר רבה פרשה יח אות כא) שבכל יום היו מתים מישראל מאה "אנשים" בא דוד ותיקן להם מאה ברכות, אנשים ולא נשים. אבל זה לא נכון, ואין שום סברא לפוטרו, כי זו לא מצוה שהזמן גרמא, שהרי זמנה כל היום, והחשבון הוא מערב עד ערב וכמו שנאמר "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", ולכן גם הנשים חייבות במאה ברכות (ולקמן הל' ברכות סי' קעו סעי' ה, הל' שבת סי' רצ סעי' א, הל' פסד"ז סי' טו סעי' ה). ואין יספיקו? או שיתפללו גם מנחה וערבית, שיש להן רשות לכך, או שיאכלו הרבה פירות וכדומה, או שיעשו את הפתרון שכתב רש"י במחזור ויטרי (סי' א) ובספר הפרדס (עמ' שיט) לומר "אין כאלהינו, אין כאדוננו" וכו', ויש שם עשרים שבחים לקב"ה, ואף שאין שם ברכות בשם ומלכות, אבל גם שבת לקב"ה מצטרף. [כך כותב בספר תניא רבתי (סי' א), וכן האומר ט"ו שיר המעלות עולה לו למנין מאה ברכות, אחר שכל אלה דברי שבת גדולים הם לבורא יתב', ונחשבים כברכות. וכ"כ בספר דברי מנחם (סי' מו). וכן האומרות מודים בכוונה כתבו הפוסקים שמועיל במקום מאה ברכות, כמו שכתב מהר"ח פלאגי" בכף החיים (סי' טו אות לו) בשם החיד"א, דמודים בגימטריה מאה, שכל האומר מודים כראוי כאילו קיים מאה ברכות]. וכן נשים חייבות במים אחרונים, וכי זו מצוה שהזמן גרמא, אלא כל מי שאוכל סעודה עם לחם צריך לעשות מים אחרונים, כי מים אחרונים חובה (ש"ע סי' קפא ס"א), ואין סיבה לפטור את הנשים.

1 דברי הרב מרדכי נויגרשל: ברשות מרן הראשון לציון שליט"א שהקב"ה יאריך ימים על ממלכתו, בפתח דבריי אודה על הזדמנות להקדים דברים לשיעור הגדול בעולם, מיסודו של מרן זצ"ל, שגם לו אני חייב הכרת הטוב. הרב יצחק הוטנר היה בשבי, ואמר שכשראה את ישמעאל הבין למה נקראו "פרא אדם", ואמר שלעשו יש מלכות, אבל הם לא נקראים מלכים אלא "אלופים", כי זו מלכות בלי כתר, ואילו לישמעאל אין אפילו מלכות, והם נקראים רק "נשיאים". כשאברהם אבינו התבשר על לידת יצחק, ביקש מהקב"ה "לו ישמעאל יחיה לפניך" (בראשית יז, יח), למה עשה לנו את זה? האם לא יכל לבקש להיפך? וכי הוא פחד מיפני הנפש העיתונאים?!... אומר לו הקב"ה, "ולישמעאל שמעתך הנה ברכתי אתו... שנים עשר נשיאים יוליד ונתתיו לגוי גדול" (שם, כ), ופירש רש"י, נשיאים מלשון עננים, כנאמר (משלי כה, יד) "נשיאים רוח וגשם אין", וכעננים יכלו. לא מובן, אברהם ביקש שישמעאל יחיה, והקב"ה אומר לו שיחיה וימות?! התשובה היא, ישנם שני מסלולי גאולה, אחד בזכריה (ט, ט) "עני ורוכב על חמור", ואחד בדניאל (ג, ג) "וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה", וכו' - עם ענני שמיא, לא זכו - עני ורוכב על חמור (סנהדרין זח, ב). כשעם ישראל לא מתנהג כמו שצריך, אדום שולט עליהם, שנאמר (בראשית כז, מ) "והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך", ואי אפשר להיגאל ממנו, ואז ישמעאל לוקח מאדום את השילטון, וממנו אפשר להיגאל - וכמו שכתב המהר"ל בנצח ישראל (פכ"א) - כי הוא לא קיבל ברכה. זוהי גאולת "עני ורוכב על חמור", כי ישמעאל הם קליפת חמור, וכמואם בפרקי דר' אליעזר (פ"א) "שבו לכם פה עם החמור" זה ישמעאל. ואברהם ביקש שישמעאל יחיה כי אולי לא יזכו ונזדקק שישלוט וממנו נגאל. ומשיב לו הקב"ה, עדיף שהם יהיו קלים כעננים, ואם יזכו המשיח יבוא עם ענני שמיא. וכמו שאומרים בסליחות של האשכנזים, "כלה לשעיר וחותנו יעלו לציון מושיעים".

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לרב הגאון הרב מרדכי נויגרשל שליט"א שכבר במשך עשרות שנים הוא מזכה את הרבים ומחזק את האנשים, מי יודע כמה החזיר בתשובה וחזק בהשקפות נכונות, אפילו כשמדבר בפני ציבור לא כל כך חרדי, אומר מה שצריך לומר, "ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש" (תהלים קיט, מו). אנחנו זוכרים אותו עוד מצעירותו לפני כארבעים וחמש שנה, והיה גר אצלנו בשכונה. הוצק חן בשפתותיו, אשריו ואשרי חלקו. יהי רצון שימשיך לעשות כהנה וכהנה, יפוצו מעיינותיו חוצה, אמן.

נשים חייבות להתפלל שלש תפלות בכל יום, והביא לכך ראה מהרמב"ם, שכתב (פ"ו מתפלה ה"י): נשים ועבדים וקטנים חייבים בתפלה, והרי קטנים מוחנכים אותם לשלש תפלות ביום, שחרית מנחה וערבית⁴, משום שמחנכים אותם גם למצוות דרבנן, ולדברי הרמב"ם שכתב נשים וקטנים בחדא מחדא, כמו שמחנכים קטנים לשלש תפלות, גם נשים חייבות בשלש תפלות.

זיל בתר טעמא

ג. אבל הרי הרמב"ם תלה את חיוב הנשים בתפלה בטעם שזו מצוה שאין הזמן גרמא, וכך הסביר הרמב"ם (במלחמות יב ע"א ד"ה אמר) בדעת הר"ף, ולפי טעם זה נשים חייבות רק בתפלה אחת ביום. ולדברי המחבר ההוא תצא סתירה ברמב"ם, אלא צריך לומר שהרמב"ם שכתב נשים וקטנים לצדדין קתני, וסמך על המעיין בתחילת הלכות תפלה, ששם ביאר את הטעם מדוע נשים חייבות, ולפי זה הן חייבות בתפלה אחת בלבד. ואי אפשר לנו לחלוק על הרמב"ם. וכן מבואר מדברי הרדב"ז (ח"ו סי' ב"א קטו), המגן אברהם (סי' קו ס"ב), המחצית השקל (סי' רצט ס"ק טז), הגאון רבי זלמן (בש"ע שלו סי' קו ס"ב). וכך כתבו עוד אחרונים בדעת הרמב"ם, ומהם הפרי מגדים (בפתיחה להל' תפלה, ובסי' קו ס"ב), הגאון רבי יהודה נג'אר בספר מועדי ה' (דף צב ע"ד) ובספרו לימודי ה' (דף עד ע"ג) - מגדולי הפוסקים לפני כ-200 שנה - ועוד. אמנם האשכנזים נהגו אחרת, על פי דברי התוספות (ברכות כ:): שגרסו בגמרא רחמי ניהו, וכתב החתן סופר (בשער התפלה סי' ג) שלשיטתם נשים חייבות בשלש תפלות ביום, אך כתב המשנה ברורה (סי' קו ס"ק ד) שצריכות להתפלל שחרית ומנחה, חוץ מערבית, כי ערבית רשות והנשים לא קיבלוה כחובה. אבל מנהג הספרדים שנשים מתפללות תפלה אחת ביום, שכן השלחן ערוך (סי' קו סעיף ב) פסק כדברי הרמב"ם, וכך הבינו האחרונים בדעתו. ולכן חייבות רק בתפלה אחת ביום.

חינוך הקטנים לתפלה

ד. גם קטנים שמחנכים אותם לתפלה, לא כל ילד בגיל שבע או שמונה אפשר לחנך אותו לשלש תפלות. יש בעלי בתים צדיקים וחסידים שמתפללים בנין, אשריהם ואשרי חלקם, אבל הילד ממשיך לישון עד שעה מאוחרת ולא קם לתפלה, ולכן עדיף שהאבא יוותר על תפלה בנין, שהיא בגדר מצוה מן המובחר (ע"ש ש"ע ר"ס פט), ואחר שהילדים יגדלו ויתחננו, יקום בנין עד מאה ועשרים. אבל כשיש ילדים קטנים, ילך איתם יחד לבית הכנסת. כשהיינו קטנים, ברגע שידענו לקרוא, מרן היה לוקח אותנו אתו לתפלות, ולא היה מתפלל בנין, למרות שהיה בשכונה מנין בנין, אלא התפלל עם הילדים שלו, וכל התפלה היינו יושבים לידו והיה לוקח

עומד להישיר, ויש לו אורחים, והוא מתבייש... ולבקש ממנו שיקח מים חמים ממכשיר שמותר לשימוש בשבת, ויוסיף לחמין, כי להם זה מותר. והטעם שמוותר לומר לו, שהרי מרן השלחן ערוך (סי' רסג סעיף ז) כתב, שמי שקיבל שבת יכול לומר לחבירו שלא קיבל שבת שיעשה מלאכה בשבילו. אמירה לגוי שמענו, אמירה לישראל לא שמענו. ולכן גם כאן יכול לומר לחבירו האשכנזי שמוותר לו. או שירחיק את הסיר מהפלאטה, או שחכם עיניו בראשו, ומערב שבת ישים בסיר שקית סגורה עם מים, ובשבת בבוקר כשרואה שהחמין מצטמק, יקח קיסם שיניים נקי כמובן, ויעשה חור וישפכו המים לחמין, אבל אין לשפוך מים חמים לתוך הסיר. יש פתרונות.

וכן לגבי נ"ט בר נ"ט באוכלים, המחבר הנ"ל כתב שפלאפל או צ'פס שטוגנו בשמן שטוגן בו שניצל ובשר, מותר לאכול אותם עם חלב, כי זה נ"ט בר נ"ט - מן הסתם כולם כאן יודעים את הראשי תיבות, לפני כמה שנים היה קצין אחד שבא להיבחן, ושאלתי אותו מה זה נ"ט בר נ"ט, וחשב שזה נגד טנקים... וציין להליכות עולם (ח"ו עמ' עט) שכתב שאומרים נ"ט בר נ"ט אפילו באוכלים. אבל שם מדובר באדם שבישל בשר יחד עם אפונה, חתיכות גזר או תפוחי אדמה, ואחר כך לקח את הגזר וחיים אותו עם אורז, והנידון האם מותר לאכול את האורז עם חלב, אבל במקרה שלנו הרי יש שומן בשרי שנשאב בשמן.

⁴ כמו שכתב רש"י (סוכה ב ס"ע"ב, חגיגה ו. ד"ה קטן) שמטרת החינוך היא כדי שיתרגל במצוות, ולא שיעגע לגיל שלש עשרה ופתאום יצטרך להתפלל ולשמור שבת, והוא לא יודע שום דבר. סיפורי כמה פעמים, כשהיינו קטנים מרן היה מגיע אחרי השיעור בבית כנסת 'שאלו צדקה' בשעה תשע, עשר, והיה מעיר אותנו: התפללת

סידור ומראה לנו. היום יש כאלה שאומרים, תוותר לילד שימשיך לישון, אפילו ילד בגיל תשע או עשר, אבל מה הדברים האלו, צריך לחנך אותם ולהסביר להם את חשיבות התפלה, וגם לעודד אותם בפרסים, היום נותנים לילדים שיאמרו "מלוח ה'", ואחר כך נותנים להם כל מיני ממתקים, וכך יפתה אותם, וכמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות (תחילה פרק חלק) {זו"ל: ואתה המעיין בספר זה תבין זה המשל שאני ממשיך לך, כי נער קטן הביאוהו אצל המלמד ללמוד תורה, והוא למיעוט שני וחולשת שכלו אינו מביין מעלת אותו הטוב, ובהכרח יצטרך המלמד שיזרו אותו על הלימוד, ויאמר לו קרא ואתן לך אגוזים, ואתן לך מעט דבש וכו', ואח"כ יאמר לו קרא ואקח לך מנעלים, וכשיגדל יאמר לו למוד ואתן לך דינר אחד או יותר, וע"ש עוד} שיתן לילד מתנות לזרזו לפי גילו, בהתחלה ממתקים, ואחר כך חליפה נאה, אם נתן לילד בן חמש עשרה שוקולד הוא יצחק עליך... אבל נתן לו חליפה נאה, או ספרים יפים, כל אחד לפי גילו, ומתוך שלא לשמה יבוא לשמה (פסחים נ: ועוד), ואף שלומד על מנת לקבל פרס, אחר כך ילמד שלא על מנת לקבל פרס.⁵

חינוך למצוות דרבנן

ה. בספר פתח הדביר⁶ (סי' ר"ט אות ו) הביא חידוש, שאין חובת חינוך במצוות דרבנן, אמנם נחלקו הראשונים אם מצווים לחנך קטן באיסורי דרבנן, לדעת הרשב"א (שבת קכא) והר"ן (ריש יומא) לא מצווים להפרישו, ולדעת הרמב"ם (פ"ו מהל' מאכלות אסורות הכ"ו) מצווים, ומרן (סי' שמג) פסק כהרמב"ם. וזה בלא תעשה, אבל במצוות דרבנן אין חובה לחנכו. אולם מבואר בדברי המגן אברהם (סי' שמג ס"ב) - גדול האחרונים - שגם במצוות דרבנן אביו חייב לחנכו, שהרי במשנה בברכות (כ ע"א וע"ב) שנינו שקטנים חייבים בתפלה, ולהרמב"ם (בהשגותיו למה"מ מצוה ה) ותוספות (ברכות כ: ד"ה תפלה) וסיעתם, כל חיוב התפלה הוא מדרבנן, והפסוק "ולעבדו בכל לבבכם" בא לדבר על עבודת ה' באופן כללי, ומה שהביאו אותו על חיוב תפלה זו אסמכתא בעלמא. ורק בעת צרה - כמו עכשיו שבכל יום אנו שומעים על חיילים שנהרגים - התפלה היא מהתורה, שנאמר (במדבר י, ט) "וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם". אבל כל התפלות מדרבנן, ובכל זאת המשנה אומרת שקטנים חייבים בתפלה. וגם להרמב"ם שתפלה אחת ביום דאורייתא, מפשטות המשנה משמע שמחנכים את הקטנים לכל התפלות, אף שהן מדרבנן. וכמו שכתב מרן השלחן ערוך (סי' קו ס"ב), קטנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם להתפלל. ומוכח מדברי הראשונים הללו שמחנכים את הקטנים גם למצוות דרבנן.

ערבית? לא, קום תתפלל ואחר כך תחזור לישון. ומה עם צער בעלי חיים...? עוד לא היינו יושנים לגמרי, אלא נים ולא נים.

⁵ [בסוכות האחרון סיפר לי ראש ישיבת פוניבז' הגרב"ד פוברסקי שליט"א, כי לפני יותר מששים שנה ביקש ממנו הרב זכובסקי לשלוח את ספרו למתן פרס הרב קוק בת"א, מאחר שלא היו אחרים ראויים לקבלת הפרס. וכאשר הגיע לקבל את הפרס דיבר בענין זה שאין ללמוד תורה ולכתוב על מנת לקבל פרס וכו', ואז קם הרב הראשי הצבאי, שאחר כך היה הרב הראשי האשכנזי של ת"א, ובדרשתו טען שאפשר לכתחלה ללמוד ע"מ לקבל פרס, ואמר שיש לו ראייה ברורה לזה מהגמ' הוריות (כ:). שם אמרו, בעא מיניה רבא מרב נחמן וכו', לא הוה בידיה. זימנין הוי יתיב רב פפא וקמבעיא ליה, א"ל הונא בריה דרב נחמן לרב פפא, תנינא וכו', קם נשקיה ברישיה ויהיב ליה ברתיה. ע"כ. הרי שקיבל פרס על תשובתו שנתן לו את בתו לאשה.

אולם אלו דברים תמוהים, דהונא בריה דרב נחמן השיב תשובה שלא על מנת לקבל פרס, ורב פפא מדנפשיה נתן לו את בתו לאשה, ואיפוא רמוז כאן לימוד על מנת לקבל פרס. והוסיף ואמר לי ראש ישיבת פוניבז', שרואים שהמדות משפיעות גם על השכל של האדם.

⁶ היה מגדולי הדור באימיר לפני כ-170 שנה, היה חבר בית הדין יחד עם רבי חיים פלאגי' שהיה אב בית הדין. זה ספר יפה, וכותב בגאונות. ואמנם קצת האריך בלשון, האשכנזים כמו הגר"א והחזון איש היו יותר מקצרים, אבל הספרדים התרגלו להאריך, כי הספר מיועד גם לציבור הרחב.

הצלחת רבי גרשון בן מרים ובי"ב

לע"נ ר' שמעון בן רחל אוחנה. רחל בת פורטונה כינה ומלכוף. אפרים בן מרים ויפת. לרפואת דניאל בן אסתר.

חינוך בשאר מצוות

ג. גם לגבי נר חנוכה, למנהג בני אשכנז שכל אחד מדליק לעצמו, כתבו הרמ"א (סי' תרעה ס"ג) והלבוש (שם), שגם הקטן ידליק נר חנוכה, אף שהיא מצוה דרבנן. וכן לגבי לולב, מרן (סי' תרנו ס"א) כתב, קטן היודע לנענע לולב כדינו, אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנוכו במצוות. והחיד"א (בברכ"י סק"ג) הסתפק אם יש לחנך את הקטן גם בחול המועד שהנענוע מדרבנן, ולהלכה מחנכים אותו לכן אף שזו מצוה דרבנן (ילקו"י ארבעת המינים עמ' תרכה). וכן כתב הפרי מגדים (סי' תרנו מש"ז ס"א, ובפתיחה כוללת ח"ב אות י). גם לגבי ברכת המזון, קטן שאכל כזית ולא שבע - בדרך כלל כך הקטנים אוכלים ובורחים מהר... - יברך ברכת המזון, אף שמי שאכל כזית ולא שבע אינו חייב בברכת המזון מהתורה שנאמר "ואכלת ושבעת", אלא מדרבנן. וכן ראינו מעשה רב אצל מרן זצ"ל, שלפעמים הילדים לא היו מתפללים מנחה, וכשהגיע בלילה לבית, היה שואל, התפללת מנחה? לא, התפלל ערבית? לא, תתפלל עכשיו ערבית שתיים. וחונך לתפלת תשלומין, אף שהיא מדרבנן. ולפי דברי הפוסקים הנ"ל שמחנכים את הקטן אף למצוות דרבנן, יש לחנכם להתפלל שלש תפלות ביום⁷.

תפלת שחרית עד הצות

ז. בשיעורים הקודמים הזכרנו שתפלת שחרית זמנה עד הצות, ובודאי שלכתחילה צריך להתפלל עד ד' שעות - ומונים את השעות מנץ החמה (ראה בשיעור הקודם אות י, יא) - ורק אם עבר זמן זה כגון שנרדם, וכמו שכתב המגן אברהם (סי' סג סק"ח) שאונס שינה שמיא אונס, יתפלל עד הצות⁸, ואם הזיד ולא התפלל עד ארבע שעות, יתפלל עד הצות נדבה. וזו לשון מרן בשלחן ערוך (סי' פט סעיף א): ואם טעה או עבר והתפלל אחר ארבע שעות עד הצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. ע"כ. למשל, על תפלה בזמנה משלמים בשמים אלף דולר ועל סתם תפלה חמש מאות דולר... וזהו על פי דברי עמודי ההוראה, הרמב"ם (פ"ג מה' תפלה ה"א), וכן הרי"ף והרא"ש (ריש פרק תפלת השחר), ומשמע מדברי הבית יוסף, שגם לכתחילה אם הזיד ולא התפלל עד ארבע שעות, יתפלל עד הצות. וכן משמע מדברי הרמב"ם (שם ה"ט). וכן כתבו רבינו מאיר המעיילי בספר המאורות (ברכות כו. עמ' פז) והמאירי (שם ד"ה נחלקו בגמרא).

יש חולקים

ח. יש מחבר אחד⁹ שטען - מה לעשות, צריך להביא את הטענות שלהם וליישב, שלא יחשבו שאין לנו מה לענות על אלה שחולקים - שצריך לומר בזה סב"ל נגד מרן, שהרי יש ראשונים - איפה מצא אותם? בילקוט יוסף (סי' פט ס"ה)... - שסוברים שאם הזיד לא יתפלל עמידה אחר ארבע שעות, וכן כתבו בסידור רב סעדיה גאון (עמ' לא), והראב"ן (ברכות ס' קסו), והרשב"ץ (ברכות רפ"ד). וכן פסקו הגר"א (בס' אמרי נועם ברכות כו. ד"ה טעה), מהר"ח בן עטר בספרו ראשון לציון (ברכות כח. ד"ה ושל מוסקין) ורבי יצחק טייב בערך השלחן (סי' פט ס"ב). וטען אותו מחבר שיש לחוש לדבריהם, דקיימא לן סב"ל נגד

⁷ [ויש לעשות את כל זה בהסברה ולא בכפייה, כדי שאחר כך לא יתמרד חלילה, אלא הכל יעשה באהבה ויתאפק לא לגעור בו. וכמו שכתב כן השל"ה הקדוש (שער האותיות אות דרך ארץ), וז"ל שם: כי האב והאם לא ימנעו מוסר מהבן תכף מימי נעורותו, ולהוסיף תמיד דבר יום ביומו כפי אשר יוכל שאת לפי הבנתו, ולא ימנע ממנו שבט מוסר, וכמו שאמר שלמה המלך במשלי (יג. כד) "חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר". וכל המדות הרעות שראוי לאדם השלם להתרחק מהם, כגון השבועות והקללות והכעס והאכזריות והגאות והעזות והקנאה והשנאה והתאוה והרכילות וליצנות ודברי שקר ודברי המותר, וכיו"ב אלף אלפי אלפים, וכן המדות הטובות שראוי לאדם השלם להתדבק בהם, דהיינו ההפך ממדות הנ"ל, והמורא והשתיקה ואלף אלפים כיוצא בהם. ועל כולם ידיעת השי"ת כפי כחו ולהיות תמיד דברי קדושה יוצא מפיו, ויתחיל בו מנן ב' או ג' שנים להדריכו בכל, ויתחיל להדריכו בקטנותו מצד ב' טעמים, האחד כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנב.) ינקותא כלילא דורדא, כל מה שקונה בנפשו בילדותו נשאר כן בטבע קיים כל ימיו, וזה שאמר הכותב חנוך לנער וגו', בעוד הנער קטן ינהוג במדות טובות, ואז גם כי יקצין לא יסור ממנו. השני כי כשמתחיל האב בבנו להוכיחו בשבט מוסר ובמורא גדול בעוד הנער קטן, שיהיה לו עמו תוכחת מגולה ואהבה מוסרת, ואז

מרן, והקשה על מרן זצ"ל, שביביע אומר חלק ט' (חאו"ח סי' קח אות נז) שיצא לאור אחר הילקוט יוסף, כתב כמו שכתבנו בילקוט יוסף, שאפשר להתפלל עמידה עד הצות היום, ומעיקר הדין אין צריך נדבה. ולכאורה זו קושיא חזקה, ומה שאמרנו שיתפלל נדבה, זה יועיל ליום חול, אבל בשבת לא מתפללים נדבה כי בשבת לא הקריבו קרבן נדבה (ש"ע ר"ס קז), והרי להלכה אנחנו אומרים שאין חילוק בזה, וגם בשבת מי שלא התפלל עד ארבע שעות, יתפלל עד הצות, ולמה לא אומרים סב"ל?

אין לחוש לסב"ל

ט. אלא מצאתי להחיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ב סי' לח) שמנהג רבים היה כדעת מרן להתפלל עד הצות. וקיימא לן (תה"ד סי' לד) במקום מנהג לא אמרין סב"ל. ויותר מזה, גם לאותם ראשונים הסוברים שאם לא התפלל שחרית עד ד' שעות יתפלל מנחה שתיים, כתבו הראשונים, שבדיעבד אם יתפלל יצא, וכמו שכתבו מפורש הרי"ף והרמב"ם, ואין חשש ברכות לבטלה. לכן להלכה ולמעשה מי שלא התפלל שחרית עד ארבע שעות, בין בשוגג בין במזיד, יש לו עוד שעתיים להתפלל עמידה של שחרית, עד הצות¹⁰. וכך ההלכה למעשה.

רחמי נינהו

י. ועוד, שעיקר הסברא שלא לחוש לספק, משום שתפלה רחמי נינהו, ובברכות (כא). אמר רבי יוחנן ולוואי שיתפלל אדם כל היום כולו, כי התפלה כולה בקשות רחמים, מבקשים שכל - מה שווה מי שאין לו שכל והוא לא נורמלי?!...! לכן זו הבקשה הראשונה שמבקשים אחר ברכות השבח - וכן מבקשים רפואה, פרנסה ועוד, וכל זה בקשות רחמים. ולכן מי שלא התפלל שחרית עד ארבע שעות, אם בשוגג יתפלל עד הצות, ואם במזיד יחשוב על תנאי נדבה ויתפלל.

מסופק אם התפלל

יא. ישנו דין דומה, מי שמסופק אם התפלל מנחה היום או לא, הוא בדרך כלל מתפלל בעבודה מנחה גדולה, והיום היה טרוד מאוד ולא זוכר אם התפלל, זה קצת מוזר, אתה זוכר לקום, לאכול, איך אתה לא זוכר אם התפללת? אבל כנראה הוא טרוד מאוד, יש לו בן בצבא וכל היום הוא מפחד שלא ידפקו בדלת. בשעה ארבע וחצי מגיע לבית הכנסת, האם יתפלל מנחה מספק או לא? כתב בשלחן ערוך (סי' קז סעיף א) מפורש: אם הוא מסופק אם התפלל, חוזר ומתפלל, ואינו צריך לחדש שום דבר. והוסיף וכתב, אבל אם ברי לו שהתפלל, אינו חוזר ומתפלל בלא חידוש, כלומר שצריך להוסיף איזו בקשה בשמע קולו וכדומה. ומרן לא כתב באיזו תפלה הסתפק, בשחרית, מנחה או ערבית, ובשלמא פעם ביום זה ספק דאורייתא, ואפשר להבין למה חוזר מספק, אבל בפעם השניה או השלישית זה ודאי מדרבנן, ומדוע צריך לחזור ולהתפלל ולא אומרים ספק דרבנן לקולא? אבל לפי האמור אתי שפיר, שתפלה רחמי נינהו, ולוואי ויתפלל כל היום כולו, ולכן מספק יתפלל שוב. רואים שבגלל סברא זו

יהיה לעולם מורגל במורא האב וכו'. והנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב ויותר מהם, שהם פנויות ומצויות בבית יותר. ע"כ.

⁸ בלי ברכות קריאת שמע שזמנו עד ד' שעות, אלא יאמר ברכות השחר, ברכות התורה, ברוך שאמר, הללויות, ישתבח, שמע ישראל ועמידה. פעם שאלתי את מרן על ברוך שאמר וישתבח אחר ארבע שעות, והיה אין ולאו ורפיא בידיה, כי לא מצא דברים מפורשים, אבל בילקוט יוסף (סי' פט סעיף ה) כתבנו שרשאי לברכן עד הצות היום.

⁹ בספר הל"ב ח"ה (עמ' קעח).

¹⁰ באור לציון (ח"ב עמ' עב) כתבו ששחרית אחר ארבע שעות היא כעין תשלומין, ואם מתפללים בציבור לא יעשו חזרת הש"ץ. ולכאורה אם הוא כעין תשלומין, אם הזיד אינו מתפלל תשלומין. אבל ביביע אומר שם מרן דחה דבריו, וכתב שעד הצות התפלה נחשבת שחרית גמורה. ותמיד תשלומין זה בציורף התפלה שחייבים בה, וכאן שמתפלל אחרי חמש שעות זו תפלת שחרית לבדה, ומה שייך לומר שזה כעין תשלומין.

פוסקים להתפלל מספק ולא חוששים לסב"ל. והוא הדין לגבי תפלת שחרית עד חצות.

תפלת נדבה בזמננו

יב. כיום אנחנו לא מתפללים נדבה, כי אם לא מכוין בנדבה עליו נאמר (ישעיה א, יא) "למה לי רוב זבחים" (ש"ע ס"י קז ס"ד), ופסוק זה נאמר על מי שמתנדב ומביא הרבה קרבנות, אבל אינו מתכוין לשוב בתשובה, והתפלה כנגד הקרבנות, שחרית כנגד תמיד של שחר, ומנחה כנגד תמיד של בין הערבים, וערבית כנגד הקטרת חלבים ואברים, ותפלת נדבה כנגד קרבן נדבה, ואם לא מכוין למה מוסיף תפלות. לכן בימינו שקשה לכוין לא מתפללים נדבה סתם¹¹, והלוואי שנצליח לכוין בתפלות החובה.

דין המסופק בזמננו

יג. הח"י אדם (ח"א כלל כז סעיף יז) כתב דבר פלא, שדין השלחן ערוך שכתב שהמסופק אם התפלל חוזר, לא נוהג בימינו, כי בימינו יש הרבה סרדות וצרות לעם ישראל, קשיי פרנסה ובריאות, ויש מלחמות, ולא מכוונים בתפלה. ולכן הוא פוסק שגם המסופק אם התפלל לא יתפלל מספק. והנה על תפלת נדבה, כבר הרא"ש בתשובה (כלל ד ס"ט) שהיה לפני כשבע מאות שנה, נשאל אם מותר להתפלל שתי תפילות של מנחה כנדבה, וכתב, לא ידעתי מקום לתפלה זו, דתניא בברכות (לא). יכול יתפלל אדם כל היום, כבר מפורש על ידי דניאל (ו, ו) "וְזָמְנִין תְּתַלְתֵּהּ בְּיוֹמָא הוּא בְּרַף עַל בְּרַכּוּהִי וְיִצְלָא וּמִוֹדָא קָדָם אֱלֹהֵהּ". וכן מפורש על ידי דוד "ערב ובוקר וצהרים אשיחה" וגו'. ומה שאמר רבי יוחנן ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, חוזר על דברי רבי אליעזר שאמר ספק התפלל אינו חוזר, אבל בודאי שלא אמר להתפלל שנית סתם. ואמנם הביא בשם הרי"ף, דהני מילי שיכול להתפלל נדבה, אם מתפלל ביחיד אדעתא דרשות, אבל אדעתא דחובה אסור. ועוד כתב הרא"ש (שם בס"ס יג), הילכך אני אומר שיש לאדם ליהזר שלא יתפלל נדבה בלא חידוש דבר, וגם צריך שיהא מכיר את עצמו זריז וזהיר ואמיד בדעתו שיוכל לכוין בתפלתו מראש ועד סוף¹² בלא היסח הדעת. ע"כ. וכדברי הרא"ש פסק בשלחן ערוך (ס"י קז ס"ד). ואומר הח"י אדם שגם במסופק יש לחוש של יכוין ולכן בזמננו שלא יתפלל מספק. אבל כידוע אנחנו קיבלנו הוראות מרן, וכל מה שהרא"ש וכן מרן חששו שלא יכוין, זה כשהתפלל שחרית מנחה וערבית, ורוצה להוסיף תפלת נדבה סתם, אבל המסופק גם בימינו שלא כל כך מכוונים, יחזור מספק, כדי להשלים שלש תפלות. וישתדל לכוין היטב עד מוגן אברהם.

קדושה

יד. לפעמים לא עושים חזרה, ועושים קדושה, כלומר שאחד אומר בקול רם עד מחיה המתים וכולם אומרים יחד "נקדישך ונעריצך", וממשיך בקול רם עד "האל הקדוש". וכולם ממשיכים בשקט "אתה חונן" וכו'. אצל האשכנזים הש"ץ מתחיל לבד וכולם שותקים, ועונים ברוך הוא וברוך שמו ואמן, ואחר האל הקדוש מתחילים עמידה, אבל אנחנו הספרדים כולם מתחילים את העמידה יחד עם הש"ץ, ולא עונים אחריו ברוך הוא וברוך שמו ואמן, זה לא לעיכובא, ואומרים קדושה וממשיכים על הסדר. אם נעשה כמו האשכנזים, הש"ץ יתחיל להתפלל לבד ביחיד, ויפסיד את מעלת התפלה בצבור, אבל אנחנו מתחילים אתו יחד, כדי לזכות גם אותנו

¹¹ יש צדקת אחת שבעלה אברך כולל ובא וסיפר לי שאשתו נתפסה לצדקות יותר מדאי, וקמה מוקדם והולכת להתפלל בנץ, ולא חוזרת לבית, למרות שצריכה להכין לו אוכל, כי אין יוכל ללמוד בלי שיאכל פת שחרית? אמנם יוצאים ידי חובת פת שחרית בעוגה, אבל צריכה להכין לו משהו. והיא נשארת בבית הכנסת, ומתפללת שחרית שוב בשעה שבע. לפחות בשבת יש לה שכל, היא יודעת שלא מתפללים נדבה, ומגיעה לקידוש בזמן... אבל ביום חול הוא מחכה לה, ובא להתיעץ מה לעשות. אמרתי לו שתלך לפסיכיאטר שיטפל בה, אני לא פסיכיאטר... מה השיגעון הזה?!

¹² היום יש סידורים טובים שיכולים להיות לעזר לכוין בכל התפלה, בסידור שלנו "חזון עובדיה" בתפלת ערבית, יש פירוש לכל מילה ומילה, האל, הגדול, הגיבור

בתפלה בצבור, כל ישראל ערבים זה לזה, "ואהבת לרעך כמוך". לכן המנהג שלנו יותר טוב, ואשכנזי שיעשה כמנהגנו נעשה לו מי שבידך...

מה לך נרדם

טו. ואפילו בחזרת הש"ץ עניית אמן איננה מעכבת לגמרי, שהרי כתב בשלחן ערוך (ס"י קכד סעיף ד) שאם אין תשעה שעונים קרוב להיות ברכותיו לבטלה, ומדייקים האחרונים שזה רק לכתחילה, "קרוב להיות" ברכותיו לבטלה, ולא ממש. שהרי בשלחן ערוך בהלכות קדיש (ס"י נה סעיף ו) כתב שאפשר לצרף אחד שמתפלל או ישן, ודי שיש רוב שעונים ומכוונים לברכות הש"ץ. זה מצוי אחר ליל שבועות או הושענא רבה, שעשו לימוד כל הלילה, ואנשים נרדמים, וכשמתחילים חזרה כולם ערים, אבל פתאום באמצע רואה שזה נרדם וזה נרדם, האם יפסיק? ימשיך, כי כל בי עשרה שכינתא שריא (סנהדרין לט). אמנם יש שמחלקים בין קדיש לחזרה, אבל האמת שאין חילוק ביניהם, ולכן מרן כתב "קרוב להיות" ברכותיו לבטלה, ולא ממש ברכה לבטלה, ורק בא להזהיר לשים לב לענות אחר ברכות הש"ץ. וכל זה מדובר כשעושים חזרה, אבל כשעושים קדושה מה איכפת לי אם לא יענו אמן, הרי אין זו חזרה, אלא הוא מתפלל את תפלת החובה של עצמו, ולכן כולם יתחילו יחד את העמידה, וזה נקרא תפלה בצבור.

תפלה עם הש"ץ

טז. לדעת החתם סופר (בתשובה שהובאה בספר אגרות סופרים ס"י ד, ובלקוטי שו"ת חתם סופר ס"י ד) עיקר תפלה בציבור הוא דוקא שיתפלל עם החזרה של השליח ציבור. וכך מדייקים מהרמב"ם (פ"ח מהל תפלה ה"ד). יש חכם אחד שכמעט בקביעות מתפלל עם הש"ץ, כי הוא מתעב עד שמניח תפלין, ועד שאומר את כל הקרבנות - צריך לומר קרבנות, ובפרט בזמן מלחמה צריך להתחזק באמירתם ובאמירת פטום הקטורת - והזמירות, וכשאנחנו מתחילים עמידה הוא עדיין בברכת יוצר, וכמעט כל יום מתפלל עם הש"ץ. אם הש"ץ ממהר והוא איטי, או להפך, לא חייב להיות צמוד אליו בכל התפלה, והעיקר שיהיה אתו עד "האל הקדוש". להלכה לכתחילה יתפלל עם כל הציבור בלחש, ורק אם איחר יתפלל עם הש"ץ.

בכמה להתחיל חזרה

יז. כמה אנשים צריך שישמעו את החזרה? אם יש ששה שגמרו להתפלל, ויש שלשה אחדים נודניקים שמאריכים הרבה, ובשמע קולנו מוציאים פתקים מהכיס עם שמות לתפלה, כאילו הם אדמור"ר... יש צדיק אחד שכשמגיע לאלקי נצור קורא את כל התהלים, ולכן התפלה שלו לוקחת שעתים, יפה מאוד... וכי כולם יחכו לו?! הם ממהרים לכולל או לעבודה, צריכים להגיע לכולל בשעה תשע אפס אפס, ואם יאחרו יורידו להם כסף, בלאו הכי מקבלים מעט, וגם מזה יורידו להם? אבל מה יעשו, הם מתפללים במנין מצומצם, ושלשה אחדים מתעכבים, האם יכולים להתחיל חזרה? לפי האמור שאם אין תשעה עונים "קרוב להיות" ברכותיו לבטלה ולא ממש, וראיה מהלכות קדיש, אם יש ששה שמכוונים ועונים אמן, אפשר להתחיל חזרה, ולא צריכים לחכות. וכדאי להסתכל למתפלל בסידור אם אינו מתפלל בעל פה, ואם רואה שנמצא בשים שלום, יחכה לו חצי דקה, אבל אם עדיין נמצא בשמע קולנו ומכוין כוונות, והציבור ממהרים, לא צריך לחכות לו, ובמקום צורך יכולים לכתחילה להתחיל את החזרה כשיש רוב מנין עונים.¹³

והנורא וכו', וכוונות אלה סודרו על ידי החכם רבי מנצור בן שמעון זצ"ל, ויש גם סידור כוונת הלב עם פירוש יפה, ועוד דברים יפים.

¹³ {והן אמת שבבן איש חי (פ"ר ויחי אות ה) החמיר בזה אף לענין קדיש, שאם הם עשרה בדיוק ואחד מהם מתפלל, ואינו יכול לענות עמהם לקדיש, אף על פי כן מצטרף עמהם, ויש אומרים שהוא הדין אם אחד מהעשרה ישן, אך יש אומרים שאין לדמות ישן למתפלל, לפי שהישן יש לו הסתלקות נשמה, ואין קדושה שורה עליו, ואדרבה קצת רוח טומאה שורה עליו, אפילו הוא ישן ביום, וכן ראוי להורות שאפילו באחד ישן לא יאמרו קדיש אלא עד שיקיצו אותו. ע"כ. אך כבר העיר ע"ז בהליכו"ע ח"א (עמוד פד), שבב"י (ס"ה נה) הביא מ"ש מהר"ם, שהמתפלל מצטרף לעשרה. וכ"ה בהגמ"י בשם מהר"ם. ומהר"י בי רב למד מכאן שאם היה אחד ישן

נרבה במקום צער

יח. כאמור היום לא מתפללים נדבה סתם, אבל המסופק אם התפלל וכדומה, יכול להתפלל בתנאי נדבה. למשל, אנחנו מתקרבים לחנוכה, והחל משבוע הבא נדבר אי"ה בענייני חנוכה, מי שהתפלל ושכח "על הנסים", לא צריך לחזור, אבל אם לבו נוקפו: על היום הראשון שכחת? וכואב לו מאוד, והוא רוצה לחזור ולהתפלל נדבה, הדין הוא שיכול לחזור ולהתפלל כנדבה. וכן מי שבילל ראש חודש - הראשון או השני - לא אמר יעלה ויבוא, אינו צריך לחזור, כי אין מקדשים את החודש בלילה (ברכות ל:), אבל אם לבו נוקפו, תמיד אני זוכר ואין קרה לי דבר כזה? מי שבאמת יש לו צער, יכול להתפלל שוב ערבית כנדבה. וזה לא נחשב שמתפלל נדבה סתם, אלא יש לו סיבה שרוצה להשלים "על הנסים", או "עננו", ולמרות שלא חייב לחזור, אבל במקרה כזה שהוא מצטער יכול להתפלל נדבה, וגם היום יסמוך על עיקר תקנת תפלת הנדבה שאמרו עליה "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו".

כגוף בלא נשמה

יט. האמת בואו נתבונן, הלא תפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה (ע"פ חובות הלבבות שער חשבון הנפש פ"ג חשבון ט, ובדרשות ר"י אבן שועיב פר' שמיני דף מה ע"ג), וכתב הרמב"ם (פ"ד מתפלה ט"ו): כוונת הלב כיצד, כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה. והרי הרבה אנשים

מצטרף עם התשעה לקדיש ולקדושה. וסיים מרן הב"י, ומ"מ כדאי הוא מורי לסמוך עליו. וז"ל מרן בש"ע (סי"ג ט"ו): אם התחיל אחד מהעשרה להתפלל לבדו, ואינו יכול לענות עמהם, וכן אם הוא ישן, אעפ"כ מצטרף עמהם. עכ"ל. ואמנם הט"ז (סק"ד) כתב דשאני ישן שאין בו קדושה, ולכן אין להקל לכתחלה. וכן הסכים הפ"ח. אך הרב נהר שלום (סק"ב) והאליה רבה (סק"ז) כתבו לרחות קושיות הט"ז. ולכן לכתחלה יש להעיר אותו. וכ"כ בברכ"י (שם סק"ו) שאף שיש להשיב ע"ד הט"ז מכל מקום יש להחמיר ולעוררו שיהיה לכל הפחות כמתנמנם. ע"כ. וע"ע בשו"ת משכנות יעקב (סי' עג) שגם כן עמד ע"ד מרן הב"י. ומה שהקשה הט"ז ע"ד מרן, מ"ש בתשו"י הרא"ש (כלל ד אות יט) שאם אין תשעה שמוכונים לתפלת הש"צ, קרוב להיות ברכתיו לבטלה, וכ"ש ישן שאינו מצטרף לכתחלה. וכן הקשה המשכנות יעקב שם. אולם בספר רוב דגן (בקונטרס אות לטובה אות נא) כתב, דלק"מ, שהרי לא כתב אלא "קרוב להיות" וכו', ולא ברכות לבטלה ממש, והיינו היכא דאפשר להו לכיון לברכותיו, אבל זה שאנסתו שינה ולא אפשר ליה שפיר מצטרף. ע"ש. וכבר כתב כן הא"ד (סי' קד סק"ה). וכ"כ הדרושה (סי' קד סק"א) והוכיח כן מדק"י"ל בירושלמי מגילה (פ"ד ה"ד) שאם התחיל ש"צ בעשרה ויצאו מקצתם גומר התפלה. ושכן נתבאר בב"י (סי' נה) שאפי' מקצתם ישנים מצטרפים לעשרה. ע"כ.

ואע"פ שהברכ"י כתב שהם דברים חלושים, וגם מי שכתב דהא דסי' קד הוא משום חומרא, הוא דוחק, כבר כתב על זה בטרת המים (בשו"י טהרה מע' אות כ), שאין כאן דוחק, שאל"כ דברי מרן הש"ע סתרי אהרדי, ולכן ניכרים דברי אמת שדברי הש"ע סי' קד באו להחמיר ולאיים על כל יחיד שלא יפסיק בשיחת חולין, כיון שהוא שלא לצורך, אבל מי שאנסתו שינה שהוא לצורך יהיה מה שיהיה, מבואר היתר בראיות הנ"ל שהובאו בפוסקים גדולי ההוראה הנ"ל.

ובפתה"ד ח"ב (דף ע"א) הביא בשם המהר"ש ויטל שנסתפק אם היו שלשה מן המניין ישנים אם מצטרפים למנין. ומשמע דס"ל כדעת מרן שאם היה אחד ישן שפיר מצטרף לעשרה. ולכן אם קשה להקיצו יכולים לסמוך על מרן ורבו מהר"י בי רב ומהר"ש"ו להקל ולצרפו לעשרה. וכן פסק הרב מגן גבורים (סי' נה סק"ט). גם המהר"י עטייה בספר רוב דגן אחר שדחה קושיות הט"ז סיים על זה, לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו. כלומר שיש לסמוך על מרן הש"ע, וכן עיקר.

גם בשו"ת איש מצליח ח"א (או"ח סי' יא אות א) כתב, דמיירי שיש עשרה בצמצום וברור לו שיש ביניהם אנשים המונינים שעומדים כאבן ממש. וגם בזה מנהיגו להזהירם ביחוד אז לתת לב על החזרה ולענות ומסבירים להם שהמנין בצמצום, והקולר בצוארם, וסברי ומקבלי ונהירים, ושכן נוהגים לכתחלה, ושלא כדעת הבן איש חי.

וזה לשון הרמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"ד): כיצד הוא תפילת הצבור, יהיה אחד מהם מתפלל בקול רם והכל שומעים, ואין עושין בפחות מעשרה גדולים ובני חורין וש"צ אחד מהם, ואפילו היו מקצתן שכבר התפללו ויצאו י"ח, משלימין מהם לעשרה, והוא שיהיו רוב העשרה שלא התפללו. ופשט דברי הרמב"ם משמע שגם

מתפללים ולא מכוונים, כי יש הרבה טרדות וצרות, מה שלא היה בדורות הקודמים, הרבנים שומעים הרבה צרות, ומרן זצ"ל כשהיו מספרים לו פלוני קיבל את המחלה וכדומה, היה יושב יחד אתם ובוכה, ואמנם לא כולם רגישים כמוהו, אבל קשה לשמוע את כל הצרות שיש, בפרנסה, בחינוך הבנים, וקשה לאנשים לכון בתפלה. ואם כדברי הרמב"ם שתפלה בלא כוונה אינה תפלה, למה לא נאמר שמי שלא מכוין עדיף שלא יתפלל כלל, כדי שלא יעבור על ברכות לבטלה.

סתירה ברמב"ם

כ. קושיא זו מיישב אותה הגאון רבי חיים מבריסק על הרמב"ם (שם), שהקשה סתירה בדברי הרמב"ם, מצד אחד בפרק ד' משמע שבכל התפלה הכוונה לעיכובא, ואילו בפרק י' (ה"א) כתב הרמב"ם: מי שהתפלל ולא כיון את לבו ויחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך. ומבואר שהכוונה אינה מעכבת אלא רק בברכה הראשונה.

ימשיך ואחר כך יחזור

כא. בשו"ת יד אליהו (פסקים, סי' ח אות ג) כתב, שאם לא כיון בברכה הראשונה וחתם "מגן אברהם", אפילו נזכר באתה גבור, ימשיך תפלתו עד הסוף, בכדי שלא תהיה ברכת מגן אברהם ברכה לבטלה, ואחר כך יחזור ויתפלל. ולכאורה קשה, הרי בכל מה שממשיך להתפלל בקום ועשה ברכתיו

זה נחשב תפלה בציבור. וכתב בכסף משנה שם, משום דבכל דוכתא אשכחן דרובו ככולו. ועיין בס' עמק ברכה פומרנצ'יק (עניני תפלה סי' ו) שהאריך בזה שכן עיקר, וע"ש כמה ראיות שאין חילוק בין אמירת דברים שבקדושה לבין מעלת תפילה בצבור גמורה, ושפיר מהני בזה רובו ככולו.

ובשי"י נה"ג (או"ח ר"ס קכ"ד) כתב, נשאלתי, אם מתפללין בחזרה כל עוד שאין שם מנין שלא התפללו כמנהג קצת חכמים בעיניהם, והשבתי שטעות הוא בידם, דכיון דאיכא עשרה שעונין אמן מה לי אם התפללו או לא התפללו, אלקים נצב בעדת אל מקורו, כיון דאיכא רובא שבעבורם יכולים לפרוס על שמו ולומר קדיש וקדושה וברכו, יכולין גם כן לומר תפילה בחזרה ולענות אמן. ודקדקתי כן מלשון הרמב"ם בפ"ח דה"ת שכתב וכיצד הוא תפילת הצבור וכו', ובפ"ט שכתב ואחר שיפסיע ש"צ גם כן לאחריו ויעמוד מתחיל וכו'.

ובכה"ח (סי' סט סק"א) כתב, מיהו אם הם ששה או ז', נוהגים להתפלל כל העמידה בלחש, ואחר כך מביאים ג' מן השוק, אע"פ שכבר שמעו אותם הג' ויצאו י"ח, בכדי להצטרף עמהם ולקיים חזרת העמידה וקדושה, ועניית אמן על ברכות י"ח ומודים דרבנן, וגם בשחרית כדי לקיים גם מצות ברכת כהנים.

ועיין עוד בח"א (כלל יט סי' א) שעיקר התפלה בצבור הוא תפלת י"ח, דהיינו שיתפללו י' אנשים גדולים ביחד (והובא במשנ"ב סי' צ סק"ח). ובשו"ת אג"מ (או"ח סי' כח) הוכיח לענין לומר דבר שבקדושה שדי ברוב שעונים אמן, וע"ע במג"א (סי' סט סק"ד) שאם יש ששה שלא התפללו, מתפלל הש"ץ בלחש, ואם אין ששה, יתחיל מיד בקול רם, דהא עיקר הכוונה משום קדושה. והובא בש"ע הגר"ז שם (סעיף ה) שאין לו להתפלל בלחש תחלה אלא אם כן יש ששה שהם רוב מנין שלא התפללו עדיין, שאז הם כמו צבור גמור. וכ"ה במשנ"ב (סי' סט, סק"ח) שאם יש רוב מנין, הם כמו צבור גמור. ובאגרות משה כתב לפי דרכו לבאר דברי המג"א, דאין זה משום דין תפלה בציבור בלחש, אלא רק להסדיר הש"ץ תפלתו מתחלה בלחש. דכל כשיש ששה, יש חובת צבור בצירוף עד י' לחזרת הש"ץ מתקנה הקבועה לצבור בשביל האין בקיאים, ולכן חייבוהו גם כן לסדר תפלתו.

ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' ג, ז, ובח"י סי' קז) העלה דאף בששה מתפללים לבד בצירוף ד' שאינם מתפללים נחשב לתפילה בצבור. אלא שבדאי אם אפשר לכתחילה להתפלל בעשרה שלא התפללו עוד, בודאי נכון לעשות כן. והביא שכ"כ במחזה אברהם (ח"ב סי' ט) שלא נמצא כן בפוס' לחדש כן, דבששה שלא התפללו בצירוף ד' שכבר התפללו, לא מקרי תפילה בצבור. אלא העיקר דמהני. ודי שיש עשרה בביה"כ, וזה נחשב רובו מתוך כולו. וכדמוכח מדברי המג"א הנ"ל (בסי' טט).

וגם בספר בית ברוך על החיי אדם שם (בס"ק א) העיר, דפלא הוא מה שמורגל בפי רבנן ללמוד מכח דברי הח"א דלא אמרין רובו ככולו בתפילה בצבור, ושמו בפיהם של הח"א והמשנה ברורה מה שלא כוונו לזה כלל. עכ"פ אם יש ששה שעונים אמן, יכולים להתחיל החזרה, והארכנו בזה עוד בילקוט יוסף סימן קכד.

לבטלה, והיה צריך להפסיק מיד בברכת אתה גבור ולחזור ולהתפלל בכוונה מראש התפלה.

שני סוגי כוונה

כב. אלא רבי חיים מבריסק כותב יסוד, יש שני סוגי כוונה בתפלה, כוונה אחת, שלפני התפלה יחשוב ויכוין שהוא עומד בתפלה לפני מלך מלכי המלכים, וזו כוונה מעכבת, ועליה דיבר הרמב"ם בפרק ד', שכן כתב (שם ה"ט): כיצד היא הכוונה, שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה. ועל זה כתב הרמב"ם שאם התפלל בלא כוונה אינה תפלה, וזו ברכה לבטלה. ומה שכתב בפרק י' שאם כיוון בברכה ראשונה שוב אינו צריך, דיבר על הכוונה בפירוש המילים, וזו כוונה שאינה מעכבת כלל, ורק אם לא כיוון בברכה הראשונה, יחזור ויתפלל. זה תירוץ יפה, בישיבות לומדים את זה ומפלפלים בזה.

תפלות האמוראים

כג. מרן ביביע אומר חלק ג' (האו"ח סי' ח אות א) הקשה על מה שכתב רבי חיים¹⁴ שהכוונה שעומד בתפלה לפני ה' מעכבת בכל התפלה, וכאילו לא התפלל, שהרי בירושלמי (פ"ב דברכות סוף ה"ד) אמר רבי חייא אנא מן יומי לא כיונית - אני כל כך הייתי טרוד שמימי לא כיוונתי בתפלה, אמר רב מתנא אנא מחזיק טיבו לראשי דכד הוה מטי מודים הוא כרע מגרמיה - אני מחזיק טובה לראשי שכאשר הייתי מגיע למודים היה כורע מעצמו. וכן הובא שם על עוד אמוראים. ולדבריו אותם אמוראים לא יצאו ידי חובת תפלה, אלא ודאי שגם כוונה זו מעכבת רק בברכה ראשונה. והביא עוד קושיות וראיות, כדאי לראות את התשובה הזו. ואין יכול להיות שאמוראים כל כך גדולים¹⁵ לא כיוונו בתפלה? אמנם מדברי הראשונים משמע שהדברים כפשוטם, אבל בעל החרדים (בפירושו ליר' שם) כתב, שחלילה לומר שהקדושים הללו לא כיוונו, אלא שלא עברה התפלה מתחלה ועד סוף בלי שום הרהור על ידי אונס. כנראה היו שקועים בלימוד, היה להם סתירה ברמב"ם, מפרק ד' לפרק י', ותיורצים, התורה שלנו "ארוכה מארץ מדה", קדשים זרעים וכו', ומתוך שהיו שקועים בלימוד לא כיוונו בתפלה, אנוס רחמנא פטריה...

חזרת הש"ץ בישיבות

כד. היום יש ישיבות שבמנחה לא עושים חזרת הש"ץ, כי הבחורים וכל שכן הרבנים שקועים בשיעור כללי, ובאמצע החזרה יבואו לבדוק אם הדברים שנאמרו בשיעור נכונים - מותר להשיג על דברי הרב בדרך ארץ כמובן - ויפתחו בית הלוי, ר' חיים, ר' שמעון, ולא יכוונו בחזרה. בפוניבז' עד היום עושים במנחה קדושה ולא עושים חזרה. בשחרית עושים חזרה כי זה לפני השיעור כללי, אבל במנחה זה אחרי השיעור כללי וחוששים

¹⁴ מרן זצ"ל כמה פעמים (ח"א האו"ח סי' כא או"ג, ח"ג האו"ח סי' כג אות ג, ועוד) הזכיר את חידושי רבי חיים, ורואים שלמד בהם, חשוב מאוד ללמוד בספרי הלמודנות, קצות החושן, נתיבות המשפט, חידושי ר' חיים. כמה פעמים הזכרנו מה שאמר הרב פראנק - הובא בספר שביבי אור (עמ' ב-ג) - שכל אברך בתחילת לימודו צריך ללמוד קצות ונתיבות, וכן בית הלוי. למרות שהרב פראנק היה פוסק הלכות ולא היה ראש ישיבה שאומר שיעור כללי, בכל זאת אמר כך. היום יש כאלה שמוציאים ספרים וכותבים עם הרבה סוגריים, אבל ניכר שמעולם לא פתחו קצות ונתיבות, רבי חיים ובית הלוי, רק זה אמר וזה אמר. אבל צריך לפלפל וללמוד בעיון. אותו מחבר שהזכרתי לפני כן שהקשה על מרן לגבי שחרית עד חצות, אני לא מכיר אותו אישית, אבל לפי מה שכתב מסתבר שלא למד קצות...

כשהיינו בגיל 17 או 18, הרב רחמים נהורי אב"ד פריז שהיה גאון ויש לו פסקים באבן העזר, הגיע לבקר בישיבה, וראש הישיבה עשה לו ארוחת צהרים בביתו, וביקש ממני שאבוא לומר דברי תורה, בפרט שהייתי בן של הרב הראשי לתל אביב, אשכנזים יודעים מה זה יחוס... מה אומר להם? אמרתי חידוש בשם רבי חיים מבריסק. אב"ד פריז התרגו ואמר: זה לא נכון! והתחיל להביא לי ראיות, ואני בתור בחור צעיר אומר, זה ר' חיים, איך אפשר...! והתווכחתי אתו, עד שאמר לי:

שלא יכוונו. אולם מרן ביחוד דעת ח"ג (סימן טו) העיר על מנהג זה, וכתב שיקפידו להקשיב לחזרה ולענות אמן, וכמו שכתב מרן השלחן ערוך (סימן קכד סעיף ד).

הנחת תפלין דר"ת בחזרה

כה. יש אנשים שמניחים תפלין של רבינו תם בזמן החזרה, ואחר הקדושה יושבים ומניחים תפלין. אבל ראשית לכתחילה מחמירים ועומדים בכל החזרה, ורק מי שקשה לו יושב, ובהנחת תפלין של יד אחרונה מקפידים על פי הקבלה לשבת. ועוד שכאשר קושר את התפלין על ידו לא שם לב להקשיב לברכות הש"ץ ולענות אמן. וגם אם עונה אמן, כי להלכה אם שומע ברכה בין תפלין של יד לתפלין של ראש של רבינו תם, עונה אמן, אבל לכתחילה לא מפסיקים גם בתפלין דר"ת. וכבר הפרי מגדים (מש"ז סי' לד ססק"ב) - שהיה לפני כשלש מאות שנה - כתב, חדשים מקרוב חולצים תפלין דרש"י לאחר קדושת י"ח, ומניחים תפלין של ר"ת, ועושים שלא כדין. לכן אם רואים מישהו שמניח בחזרה, יבואו אחר כך ויעירו לו בצד שעושה נגד ההלכה (ע' יב"א ח"ג האו"ח סי' ט).

מעשה רב

כו. אדם צריך להשתדל לא ללמוד באמצע חזרת הש"ץ, מרן זצ"ל לא היה כמוהו שקוע בלימוד, ובשעה שתיים בצהרים היו באים אליו ומפסיקים אותו: הרב, כולם מחכים... והיה נאנח, מה לעשות... וכשהיה יורד במעלית, היה קשה לדבר אתו, כי עדיין ראשו היה שקוע בלימוד. והיה מתאמץ לכון בתפלה. ובכל זאת תמיד עשו אצלו חזרה ולא רק קדושה. לפעמים היה פותח ספר ורואה את השער, או את ההסכמה, לראות מי כתב לו הסכמה... אבל לא עיין ממש בספר. ובפרט בפני בעלי בתים, מי שמתפלל אצלם ולומד באמצע החזרה, לא עושה כהוגן, כי צריך לשמש דוגמא, ולכן יקפיד להקשיב בחזרה ולענות אמן.

שערי תפלה לא ננעלו

כז. אנחנו ממשיכים להתפלל על המצב, לא חייבים לומר "אבינו מלכנו" אם יש בזה טורח ציבור, שכבר עבר חודש וחצי מאז תחילת המלחמה שאמרנו בכל תפלה אבינו מלכנו, וקשה להכביד על הציבור הממהרים ללימודים או לעבודה, אבל ימשיכו לקרוא תהלים ולהתפלל, אנחנו שומעים על החיילים שהם מוסרים את הנפש, וצריך להתפלל עליהם, ולפני הלימוד יקבל על עצמו ללמוד מהשעה תשע עד אחת ברצף בלי הפסקה, להצלחת החיילים, לרפואת הפצועים ולהחזרת השבויים, זה נושא בעול עם חבירו, צריך שיהיה איכפת לנו מאלה שנמצאים שם. וגם השיעור הזה יהי רצון שיהיה לזכותם של החיילים וכוחות הביטחון, שיחזרו לביתם כולם בריאים ושלמים לעבודתו יתברך. אמן ואמן.

אתה יודע מה, תתקשר לאבא שלך ונראה אם יסיים. הכריח אותי להתקשר לרב, ואני התקשרתי אליו ואמרתי לו: אבא, אני נמצא עם הרב נהורי, והבאתי לו את ר' חיים הזה... מרן אמר לי: כן, הרב נהורי צודק, כתבתי על זה בכתב יד. ואחר כך ראיתי שאת הערת מרן כבר החזון איש העיר בגליונות חידושי ר' חיים. מותר לפלפל, מותר להעיר הערות, אבל שהכל יהיה בדרך ארץ, והעיקר שיהיה בשכל ובהגיון, ולא סתם לחלוק על גדולים כדי להתגדל. ואם מכיון לשם שמים תהיה לו סייעתא דשמיא.

¹⁵ הגמרא (סנהדרין סה): אומרת שרבה ברא גברא - גולם - וכמו הסיפור על הגולם מפראג, לפני שנים ביקרתי בפראג, וראיתי את בית הכנסת ואת הסולם, ובספר שלחן המערכת (מערכת א אות לט) הארכנו להוכיח שהסיפור הזה נכון - ורב חנינא ורב אושעיא בכל ערב שבת בראו עגלא תילתא - עגל משולש, ועשו כן על ידי ספר היצירה. תחשבו שהיום היו עושים דבר כזה, היה רב שבא לבנייני האומה, ומביא הרבה אנשים, ולוקח עפר ועושה שבע הקפות, ומשביע את המלאכים, ופתאום רואים קרימת עור וגידים, ופתאום נהיה עגל - לא עגל מסכה... כולם היו חוזרים בתשובה, לא היה צריך שהרב נויגרשל יחזיר בתשובה... איזו גדלות היתה להם, אי אפשר להבין!